

Seitse aastat kestnud pühapaiga konverentside sari sai Peterburis väärilise lõpu

2007. aastal toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis esimene rahvusvaheline konverents sarjast “Holy Places around the Baltic Sea”. Toonase konverentsi eesmärk ja vajadus olid üsna selged – tuua kokku uurijad, kelle teemaks on ühte- või teistpidi pühapaigad. Esimene konverents iseloomustas hästi seda situatsiooni, mis oli tekkinud pühapaikade uurimises – ehkki eri riikide uurijad teadsid üksteist, olid kontaktid põgusad ning teadmised erinevate piirkondade allikatest juhuslikud. Ühepäevasele konverentsile – isegi selle täitmine ettekannetega oli raske – järgnes kahepäevane ekskursioon Kagu- ja Kirde-Eesti pühapaikadesse. Ringreis kujunes kogu ürituse kõige viljakamaks osaks tänu võimalusele arutleda otse pühades paikades, mitte üksnes seinale näidatavate piltide abil. Kui Tartu konverentsi ajal otsustati, et sellist konverentsi võiks korrata, ei osanud ilmselt keegi ette kujutada, et sari kestab seitse aastat ja katab kogu Läänemere ida- ja lõunaranniku.

Tartu konverentsile järgnes aastal 2008 konverents Leedus Kernavės, 2009 Lätis Turaidas, 2010 Soomes Seili saarel, 2011 Poolas Kętrzynis, 2012 Venemaal Kalinigradis ja 2013 mais Venemaal Peterburis. Kõik konverentsid toimusid mai algul ning iga sündmuse oluliseks osaks oli ekskursioon ümbruskonda, rõhuasetusega sealsetele pühadele paikadele. Ehkki ekskursioon võib tunduda meelelahutusena, oli see kõigi konverentside oluline osa ning andis osavõtjatele võimaluse ka ise kohalike pühade paikadega tutvuda. Isiklik emotsioon ja mulje kaaluvad aga üles ükskõik kui head ja üksikasjalikud kirjeldused. Ehk võikski seda – oma isiklike kogemuste tekkimist erinevate maade pühapaikade kohta – pidada sarja üheks olulisemaks tulemuseks?

Rääkides pühapaikadest Läänemere ruumis, rõhutatakse tihti nende *looduslikku* olemust, mida Eestis väljendab eriti selgelt juba eraldi terminina käibele tulnud mõiste *looduslik pühapaik*. Mitmed ettekanded, ja iseäranis Turaidas toimunud konverentsi teema (Natural Holy Places or Holy Places in Nature) osutasid sellele probleemile eriti. Samas seadsid mitmed ettekanded kahtluse alla kogu looduslikkuse kontseptsiooni. Näib, et enamasti on mõiste *looduslik* Balti piirkonnas vajalik üksnes selleks, et vastanduda kiriklikele ehitistele (kirikud, kabelid jne) kui samuti pühapaikadele. Seetõttu oleks ehk asjakohasem isegi kasutada mõistet *mitteametlik pühapaik* vmt, kui käsitleda kristlikul perioodil alternatiivsetena kasutatud usulisi paiku.

Tulenevalt üldisest terminist *looduslikud pühapaigad* on kujunenud kontseptsioon kui mingist suhteliselt ühtsest nähtusest, millel on küll alaliigid, nagu pühad puud, kivid, allikad, mäed, metsad jne, kuid mis oma laiemalt taustalt on sarnane ja universaalne. Just selline peamiselt kirjanduses levinud väide sai selle sarja jooksul (vähemalt allakirjutanu silmis) ekskursioonide käigus kõige selgemalt ümber lükatud. Kui Eesti ja Põhja-Läti (seal toimus Läti konverentsi ekskursioon) pühapaigad olid sarnased, oli raske leida Eesti materjalist vasteid Leedu linnuste jt võimukeskustega seotud *alka*-kohtadele. See aga viitab, et suur osa pühapaikadega seotud traditsioonidest on olnud erinevad. Neile lisaks on konverentsidel käsitletud paljusid paiku, mis ei mahu klassikalise *loodusliku pühapaiga* alla, kuid samas ei vaidlusta keegi nende pühadust. Näidetena võib mainida ehitusohvreid kesk- ja uusaegsetes linnades, kaugel loodusest, aga siiski samas usulises kontekstis. Samuti on looduslike pühapaikade katustermiini all käsitletud näiteid kaugemast minevikust, nagu tõenäoliselt usulise tähendusega ese-

mete deponeeringud keskmisest rauaajast. See kõik viitab aga, et katusermini mõistet tuleks senisest enam avada ning ilmselt ka kontekstist lähtuvalt anda sellele uut sisu.

Nii nagu pühapaigad ise, nii on erinevatel maadel erinenud ka nende uurimise traditsioon. Kui 20. sajandi jooksul tugevasti kannatanud ja vahetunud elanikkonnaga Kaliningradis näidati vaid ühte “klassikalist” pühapaika – kaheks lõhestunud rändrahnu – siis näiteks katoliikliku taustaga Poolas vaatasime pühapaikadena üksnes eelkristlikke arheoloogilisi paiku. Ilmselt sellistest uurimissituatsiooni erinevustest on tingitud ka nägemus Eestist ja laiemalt Läänemere idakaldast kui ainsast alast Euroopas, kus nn looduslikud pühapaigad on kasutusel. Ning tõsi – kogu konverentsisarja jooksul ei olnud võimalik leida Lääne-Euroopast või Skandinaaviast esinema uurijaid, kes seal sellise teemaga tegeleksid. See seik aina süvendas seisukohta, et looduslikud pühapaigad on Baltimaade eriteema. Siiski on hoopis tõenäolisem, et tegelikult on probleem uurimissituatsioonis ning Lääne-Euroopas ja Skandinaavias ei ole mitteametlikud pühapaigad saanud uurimisobjektiks. Viimast mõttekäiku illustreeris hästi Ceri Houlbrooki ettekanne viimasel konverentsil Peterburis, kus esitleti Šotimaa soovide puid, mille tüved on soovide ja palvete märgiks kaetud sisselöödud müntidega. Üksikutest eranditest hoolimata äratav tähelepanu läänepoolsete maade uurijate vähene huvi pühapaikade vastu, eriti kui arvestada viimase aastakümne selget suundumust mittekonventsionaalsete uurimisteemade poole. Võimalik, et üks põhjuseid peitub selles, et praeguse konverentsisarja initsiaatorid olid ja põhituumiku moodustasid arheoloogid, samas on pühapaigad olnud traditsiooniliselt folkloristika ja lingvistika pärusmaa. Siiski näib, et pühad paigad on neis valdkondades pigem marginaliseerunud uurimisteema, ja suuresti on sellest saanud arheoloogia valdkond.

Miks muutusid looduslikud pühapaigad oluliseks Baltimaade uurijate silmis, on kindlasti põhjustatud erinevatest teguritest. Ühelt poolt on selleks mineviku religiooniga seonduv materjal, kus siitkandist puuduvad efektsed ja (näiliselt) kergesti tõlgendatavad muistised, nagu *henge*’id või megaliidid. Samuti ei ole teada selliseid terviklikke müüdinarratiive nagu Skandinaaviast. Teisalt aga sai paganlikust religioonist 19. sajandi valgustuse ja romantismi ajal üks rahvusidentiteedi atribuute ning kuna selle ainsaks materiaalseks väljundiks on maastikulised objektid, siis pälvisidki need Läänemere idakaldal muude piirkondadega võrreldes ebaproportsionaalselt suurema huvi. Ehk võiks just neist kahest tegurist, lisaks veel uurijate erahuvi, leida põhjuseid, miks looduslikud pühapaigad on kõige tugevama uurimistraditsiooniga just Baltimaades. Akadeemiliste uurijate huvi on aga kahtlemata ka toitnud ja aidanud elus hoida pühapaikade kasutamise traditsiooni.

Hoolimata Baltimaade-kesksest teemapüstitusest ja teema vähesest uuritusest mujal, oli konverentsisarjas võimalus kuulata mitmeid rahvusvaheliselt tuntud uurijaid, nagu Timothy Insoll Manchesteri, Rudolf Simek Bonni, Leszek Stupecki Rzeszowski Ülikoolist jt. Kuid sarja ehk olulisimaks tulemuseks tuleb pidada toimiva(te) võrgustiku(ke) kujunemist ning mitmete noorema põlve uurijate liitumist.

Seitse aastat kestnud, kolme ilmunud publikatsiooniga (*Folklore* nr 42 (2009), *Archaeologia Baltica* nr 15 (2011), *Kulturas Krustpunkt*i nr 5 (2011)) ja kolme ettevalmistamisel teosega sari õigustas oma olemasolu kahtlemata. Mitmetest konverentsidest jäid üles küsimused ja teemad, millega tegelda edasi. Paljuski olid ettekanded juhtumipõhised ning keskendusid näidetele. Materjalituvustuse asemel oleks aga edaspidi hoopis rohkem vaja metodoloogilist lähenemist, lisaks traditsioonilise arheoloogia ja

folkloristika võrdlusele tuleks kaasata teisi distsipliine. Humanitaaria poolelt puudutaksid vaid üksikud ettekanded rikkalikku allikmaterjali, milleks on peamiselt uusaegsed reisikirjed; samuti ei leidnud kordagi käsitlust ajaloolised kaardimaterjalid. Ilmselt üheks olulisimaks tulevikusuunaks võib pidada loodusteaduste suuremat rakendamist, uurimaks eri perioodide ökoloogiat ja maakasutust, teha nende põhjal rekonstruktsioone pühapaikade erinevate perioodide välisilme ja ümbritseva taustsüsteemi kohta. Samavõrra on uurimata ka pühapaikadega seonduv aineiline kultuur ja nende säilinud jäljed.

Kindlasti tuleb edaspidi tegelda pühapaikade ajalise aspektiga ja senine ajalootu (*ahistorical*) käsitlus tuleks asendada enam kontekstipõhiselega. Ajafaktori arvestamine lubaks astuda ka sammu edasi seni otsustavast küsimusest, kas looduslikud pühapaigad on eelkristlikud. Tavakäsitluse järgi on paigutatud kõik, mis ei vasta hetkel ametlikule religioonile, eelkristlikusse perioodi. On selge, et katusermini *looduslikud pühapaigad* alla liigituv ei ole käsitlevat nii üheselt ning mitteametlike pühapaiku võidi kasutada ja kasutusele võtta ka katoliiklikul või protestantlikul perioodil. Kuid nii või teisiti – kui mõne püha paiga ajalugu ongi viidav tagasi kristluse-eelsesse perioodi või veelgi kaugemale – on paigaga seotud tegevused ja uskumused ajas oluliselt muutunud. Ja nii kaotabki küsimus kristianiseerimise eelsusest ja järgsusest oma mõtte, sest peaaegu ainus allikmaterjal siinsete pühapaikade kohta pärineb niikuinii 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi rahvapärimusest.

Uus teemavaldkond, mis hakkas esile kerkima viimastel konverentsidel, oli pühapaikade kasutamine tänapäeval. Huvi pühapaikade vastu ei kuulu üksnes akadeemilisele ringkonnale, ja pühapaikade tähendus kaasaegses ühiskonnas on kindlasti laiem kui tunnistus kunagisest religioonist. Siinjuures tuleb ka rõhutada, et just Eestis on pühapaikade kaasaegsete kasutajate ringkond ehk kõige mõjukam ning määrab osalt ka akadeemilist uurimissuunda. Kuid pühapaikade kasutajaskond mõjutab osalt ka allikaid ning kujundab kohtade uut tähendust. Arvestades selliste uute usuliikumiste laia ja süvenevat kandepinda kerkivad just nende seast lähiaegadel need arvamusiidrid, kes kujundavad pühapaikade kasutust.

Seitse aastat kestnud samateemaline konverentsisari oli kindlasti väsitav ning viimaste konverentside ajal ka oli tunda, et esialgne värskus ja põnevus hakkavad mööduma. Nii näiski olevat paslik lõpetada sari pärast seda, kui on nähtud näiteid kõigist Läänemere idakalda maade pühapaikadest, ja mis veelgi olulisem – loodud võrgustik, et tutvuda erinevate uurimisviiside ja -traditsioonidega. Kuid ükski konverents, saati veel seitsmeaastane fookuseeritud sari, ei oleks nauditav ilma osavõtjateta. Siinkohal veel kord suur tänu kõigile osalejatele ja organiseerijatele! Kuid... oleks kahju juba saavutatud tulemust jätta vaid isevoolu teed ujuma. Loodetavasti saab pärast mõningast pausi ja teema kohendamist jätkata kunagiste religioonide materiaalsuse, ajalisuse ja maastikunähtuste üle arutlemist.

Tõnno Jonuks